

आचार्य बालशास्त्री जांभेकर

संक्षिप्त चरित्र व काल

व २००वी जयंती कार्यक्रम

१. प्रास्ताविक

आचार्यांची २००वी जयंती साजरी करण्याचे 'जांभेकर प्रतिष्ठान या संस्थेने पत्रकार महासंघ लहान वृत्तपत्र मालक संघ, पुरोगामी विचारमंच, पिंपरी चिंचवड पुणे पत्रकार संघ, यांच्या सहकार्याने ठरविले आहे. आचार्यांचा जन्माला १६.०२.२०१२ साली २०० वर्षे झाली. तरीसुद्धा त्यांच्या कार्याचे योग्य मूल्यमापन झाले नाही हा खरोखरच चिंतनाचा विषय आहे.

आधुनिक भारताच्या इतिहासात १७६१ पानिपतची लढाई व १७५७ प्लासीची लढाई या दोन युग प्रवर्तक घटना म्हणावयास हरकत नाही. महाराष्ट्राच्या इतिहासाची घसरण पानिपत पासून सुरुवात होऊन सन १८१८ ला ती पूर्ण होऊन महाराष्ट्राचा स्वातंत्र्य सूर्य अस्ताला गेला. महाराष्ट्राच्या सार्व भौमात्वाचा लीप झाला. हे का झाले. याचा अगदी थोडक्यात आढावा खाली घेतला आहे. या सर्व घटनाचा अभ्यास करणा विचार वंताचे अग्रणी आचार्य बालशास्त्री जांभेकर यांचे स्मरण करणे उचित होईल.

शाहूमहाराजाच्या मृत्यूनंतर नागपूरकर भोसले, इंदोरचे सुभेदार, होळकर, बडोद्याचे मायकवाड व ग्वालेरचे शिंदे व पेशवे यांचे संघटीत एकजीव संघ राज्य होऊ शकले नाही. तरील राज्याचा विस्कळीत राज्यसंघ होता. फेडरल शासनासारखा प्रत्येक जण आपल्या मनाला येईल त्याप्रमाणे तह युद्ध करित होता. याचा कंपनीच्या (ईस्ट इंडिया) अधिका यानी फार मोठ्या प्रमाणात फायदा घेतला.

२. १७६१ चे पानिपत चे युध्द

१७६१ नंतर महाराष्ट्राची राजकीय, आर्थिक, सैनिकी, सामजिक व राज्यव्यवस्था, फार वेगाने ढासळण्यास सुरुवात झाली . त्यात प्रमुख कारणे म्हणजे शिवाजी महाराजांनी वतने व जहागिरी न देण्याचे नियम घातले होते . त्याला राजारामा पासून तिलांजली देण्यात आली . पेशव्यांनी ती पुढे चालवली . चवथा पेशवा माधवराव अल्पकाल पेशवे पदावर आला . त्याला अस्थिर राजकीय गोंधळाला तोंड द्यावे लागले . त्यांत राघोबाची बेबंदशाही यांना आवर घालण्याचा प्रयत्न केला . परंतू अल्पायुष्यामुळे व अस्थिर राजकीय परिस्थिती मधे सुधारणा झाली नाही . माधवरावाच्या मृत्युनंतर सर्व महाराष्ट्रात बेबंदशाही माजली . नारायणरावच्या खुनांनंतर राघोबांना आपल्या पदाची यत्कीचितही जबाबदारी कळली नाही . परंतु सवाई माधवरावाच्या आत्महत्येनंतर नाईलाजाने दुसऱ्या बाजीरावाला पेशवे पद देण्यात आले . बाजीराव दुसरा यांने तैनाती फौज ठेवली . म्हणजे प्रजेचे रक्षण करणे, संस्कृती, धर्म, शरीर व वित्त, यांचे संरक्षण करणे हे राजाचे प्रमुख काम . तेच त्याने इंग्रजांकडे सोपवले . म्हणजे शेतटची घरघर चालू झाली .

२ . पेशव्यांच्याबाबतीत जसे झाले तसेच बडोड्याचे गायकवाड, ग्वालोरचे शिंदे माळव्याचे सुभेदार होळकर, यांचे बाबतीत झाले . पेशव्यांचे शासन हि सुद्धा परीणाम कारक केंद्रीय सत्ता नव्हती . व कोणी कोणालाही जुमानत नव्हते . याचा अंत पेशवाई बुडण्यात व महाराष्ट्राच्या पारतंत्र्यात झाला . दुर्दैवाने शाहुनंतरचे छत्रपती नामधारी होते .

३ . पेशव्यांनी आपली आर्थिक परिस्थिती कधीही व्यवस्थित पायावर उभी केली नाही . कर्ज सावकाराकडून घेणे . दसरानंतर मोहिमेवर जाणे . लूट मिळेल ती घेऊन कर्ज फेडणे हाच एकमेव कार्यक्रम होता . एक हेतूपूर्ण विशिष्ट धोरण ठेवले नाही . विशेषतः पहिला बाजीरावाला हिदूपदपादशाही असे ध्येय होते . परंतू

नानासाहेब पेशवा यांनी आंग्रे यांचा बीमोड इंग्रजांची मदत घेऊन केला. आपला खरा शत्रू कोण याची परिपक्वता सुध्दा त्याच्याजवळ नव्हती ही दुर्दवाची गोष्ट .

सैनिकी तयारी बद्दल सुध्दा पेशव्याची कुवत कमालीची खालच्या थराची होती. ब्रिटिश फ्रेच पोर्तुगीज हे नवनवीन शस्त्राचे कशी बनवतात. यांची चौकशी देखिल घेतली नाही. त्यांचा राज्यकारभार, शिक्षण व्यवस्था, वगैरेबद्दल माहिती घेतल्याचे दिसत नाही.

४. गनिमी काव्याने युध्द करणे व समोरासमोर युध्द करणे यातील फरक भाऊसाहेब यांना कळलाच नाही. भुगोलाचे ज्ञान सैनिकी, भुगोलाचे ज्ञान सुमार दर्जाचे असल्यामुळे २ महिने अत्यंत महत्वाचावेळ माशा मारित काढला . सैन्याबरोबर बाजारखुणगे घेऊन जात होते यातच सर्व आले.

सामाजिक व्यवस्था अत्यंत वाईट होती. आपल्या प्रजाजनाशी समतेने वागणे, धर्म, जाती, भेद न ठेवणे, राज्य कारभार निःपक्षपातीपणे चालवणे या राजाची मुलभूत कर्तव्यांना तिलांजली देण्यात आली. आजसुध्दा हेच चालू आहे. इतिहासामधून हा धडा तरी आपण घेऊ या आणि सर्व नागरिकांनी न्यायाने वागवूया.

राज्य व्यवस्था ढिसाळ झाली होती. तथाकथित केंद्र शासन दुर्बल झाल्यामुळे कोणाचा पायपोस कोणाच्या पायात नव्हता. केंद्रीय शासनाला न विचारता कोणतेही भारतातील राज्य, गायकवाड शिंदे होळकर कोणाशाही तह किंवा युध्द करीत असत.

या सगळ्याचा फायदा इंग्रजी कंपनीच्या अधिकारांनी घेतला. ५-६ हजार इंग्रजांनी देशी लोकांच्या फौजा तयार करून भारतीयांचा पराभव केला. व महाराष्ट्राचा स्वातंत्र्यसूर्य १८१८ अस्ताला गेला.

१७५७ प्लासीची लढाई

५. १७५७ ची प्लासीची लढाई इंग्रजांनी जिंकली म्हणजे भारतीय सैनिकी कर्तव्याचे ज्ञानाचे प्रचंड अपयश. परंतू महत्वाचे म्हणजे इंग्रजांनी हिंदूस्थानात

आपला पाय रोवला. कोलकत्ता बंदरातील १००-२०० एकर जागा घेऊन त्यांनी हजारो चौरस मैलाचा बंगाल प्रांत ताब्यात घेतला. हिंदूस्थानच्या स्वातंत्र्याला घरघर लागली. या घटनेचे महत्त्वाचे दूरगामी राजकीय परिणाम मराठ्यांना कळलेच नाही. कळले असल्यास त्याचा प्रतिकार मराठ्यांनी केला नाही.

या सर्व घटनांचा अभ्यास आ. बालशास्त्री जांभेकरानी आपल्या "ब्रिटीशांचा हिंदूस्थानातील इतिहास" या पुस्तकास लिहीला आहे. राजकीय आर्थिक, सैनिकी, सामाजिक, राज्य व्यवस्था, या सर्व गोष्टींचा आढावा त्यांनी वेळोवेळी 'दर्पण' साप्ताहिकांत घेऊन भारतीय समाजाचा 'आरसा' लोकांना दाखवला. आरशात पाहून तरी सुधारा असी तळमळीने लोकांना अपिल केले. आणि सांगितले की ज्ञान, समाज सुधारणा, 'विज्ञान व तंत्रज्ञान' याचा अंगिकार केल्यास आपण पारतंत्र्यातून मुक्त होऊ.

६. हा उपदेशाचा पुर्नःस्मरण करण्याची हीच वेळ आहे. आचार्यांनी जे ग्रंथ लिहिले दर्पण साप्ताहिक व दिग्दर्शन पाक्षिका मधून विचार मांडले याचा सर्वांगीण विचार केल्यास हा मेधावी पूरूष कीर्ती खोलवर व दूरवर विचार करीत होता हे दिसून येईल

१. दर्पण-दिग्दर्शन - ज्ञान प्रसाराचे साधन.

२. इतिहास - ब्रिटीशांचा ब्रिटीश इंडिया व भारताचा ज्यांनी आपल्याला जिंकले त्याची राज्यव्यवस्था कशी आहे व आपली कशी होती याची चर्चा व मिमासा .

३. दिग्दर्शन - तंत्रज्ञान विज्ञान याविषयाची माहिती, गणितावरील - डिफिरंटशियल व इंटीग्रल कॅल्क्युलस आधुनिक अभियांत्रिकीचा पाया

४. संस्कृती - ज्ञानेश्वरीवरील पहिली सटीप आवृत्ती. हिंदूधर्मातून गेलेल्या हिंदूना परत स्वधर्माता आणणे. मोठ्या प्रमाणावरील धर्मातराचा धोका, ओळखणे व त्याचा प्रतिकार करणे.

५. व्यक्तीची - मानसशास्त्रावरील अपूर्ण पुस्तक ग्रंथ, लेख यावरून संपूर्ण उदधानाचा स्वतंत्र भारताचा कार्यक्रम त्यांच्या मनांत होता हे दिसून येते.

आचार्य बालशास्त्रीचे संक्षिप्त चरित्र

वर उल्लेखिल्याप्रमाणे. महाराष्ट्राचे, भारतातील शेवटच्या स्वतंत्र राष्ट्राचे स्वातंत्र्य नष्ट झाले. ईस्ट इंडिया कंपनीने १८१८ साली भारताचे स्वतंत्र सार्वभौम महाराष्ट्राला गुलामीच्या साखळदंडात बांधून टाकले. ही गुलामी १८१८ ते १९४६, १२८ वर्षे अखंडपणे भारतीय जनतेचे शोषण करीत होती. या शोषणाच्या विरुद्ध शेतकरांनी वासुदेव बलवंत, लहूजी वस्ताद यांच्या नेतृत्वाखाली बंड पुकारले. सनदशीर लढ्याचे प्रयत्न गोपाल कृष्ण (गोखले) व बाल गंगाधर टिळक यांचे नेतृत्वाखालील झाले. सशस्त्र बंडाचा प्रयत्न १८५७ साली स्वातंत्र्ययुद्धात, विशेषतः उत्तर हिंदुस्थानात, झाला. दुर्दैवाने हा प्रयत्न अयशस्वी झाला. यानंतर व्यक्तिगत क्रांतीकारकांनी बॉम्ब फेकणे वगैरे क्रांतीकारक प्रयत्न चालू ठेवले. परंतु हे सर्व प्रयत्न कधीही स्वातंत्र्यप्राप्ती करता यशस्वी होणे शक्य नव्हते. यातूनच महात्मा गांधीच्या क्रांतीकारक परंतु अहिंसक एकदम नवीन प्रकारचा सत्याग्रही क्रांतीकारक मार्ग, स्वातंत्र्य मिळवण्याकरता चोखाळला गेला व दुसऱ्या महायुद्धाच्या शेवटी भारताला ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये India Independence Act हा कायदा पास करावा लागून १८५७ सालचा साम्राज्ञी व्हिक्टोरिया राणीच्या जाहीरनाम्याने लादलेल्या ब्रिटीशांच्या पारतंत्र्यातून भारताची सुटका झाली.

समाज सुधारकांचे प्रयत्न

भारत पारतंत्र्यामध्ये का गेला? १२ व्या शतकापासून उत्तर हिंदूस्थानात व अल्लाऊदीन खिलजीच्या दौलताबाद वरील विजयापासून व पुढे विजयनगरच्या प्रचंड पराभवापासून भारत सारखा एकामागून एक पराभवाचे धक्के खात होता. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या अगोदर ४०० वर्ष भारतात महाराष्ट्रात काळाकुट अंधार पसरला होता. शिवाजीचे आगमन या पार्श्व भूमीवर प्रकाशाची तिरीप होती. परंतू ती तिरीप जेमतेम २९.५.१६७४ राज्यरोहण समारंभापासून खडकीची लढाई १८०५-१८१८ पर्यंत म्हणजे जेमतेम १४० वर्ष टिकली. दुर्दैवाने १४० वर्षांचा दिव्य काल फार कमी वेळ टिकला. काळाकुट अंधार मात्र ६००-७०० वर्ष टिकला. या पारतंत्र्याची कारण मिमासा १८१८ च्या अगोदर पासूनच महाराष्ट्रातले विद्वान राजकिय नेते, धार्मिक पुढारी, लष्करी नेते करत असलेच पाहिजेत. परंतू या सर्वां मध्ये ज्यांनी स्वातंत्र्य का गेले? व पारतंत्र्य का आले? याची मुलभूत संशोधन करणारे जे समाज सुधारक यांच्याकडे व १९६१ पासून समाजाचे विशेषतः राजकिय नेतृत्वाचे लक्ष जाऊ लागले. महात्मा फुले राजश्री शाहू महाराज डॉ. भीमराव आंबेडकर यांची नांवे कोणीही नेता घेत नाही असे होत नाही. महाराष्ट्राचे उपेक्षित महापुरुषांमध्ये बालशास्त्री जांभेकर (१८१२-१८४६) गोपाळ हरी आगरकर (१८५६-१८९५) धोंडो केशव कर्वे (१८५८-१९६२) विट्ठल रामजी शिंदे (१८७३-१९४४) भाऊराव पाटील (१८८७-१९५९) या उपेक्षित महापुरुषांमधील काहीजणांनी आर्थिक शारिरीक, मानसिक, सामाजिक, त्रास सहन करत समाजामध्ये सामाजिक, राजकिय जागृती, समता, स्त्री शिक्षण, ज्ञानाचे महत्व, शिक्षण याचे महत्व पटवून देण्यास अतोनात कष्ट घेतले. दुर्दैवाने यांचा उल्लेख फार कमी वेळा होतो.

६.३ आचार्य बाल गंगाधरशास्त्री जांभेकर

हे वर उल्लेखित उपेक्षित महापुरुषाचे अग्रणी होत. सुदैवाने समाजामधील पत्रकार व प्रसार माध्यम यांच्या शक्तिमुळे जागृत समाजाचे- विशेषतः पत्रकारांचे लक्ष कै. बालशास्त्री जांभेकरांकडे गेले. अर्थातच पूर्वीपासून आचार्य बालशास्त्री जांभेकरांचा उल्लेख होत होता. परंतू क्षीण आवाजात. सर्वसामान्य जनतेला आचार्य बालशास्त्री जांभेकरां विषयक माहिती प्रथम कै. गणेश गंगाधर जांभेकर यांनी ३ खंड (जवळ जवळ १००० पृष्ठांचे) लिहून १९४९ मध्ये प्रसिद्ध केले. व त्या नंतर मात्र आचार्य बालशास्त्री जांभेकरांवर पुस्तके प्रकाशित होऊ लागली. परंतू त्यांच्या सामाजिक व ज्ञानविषयक कामाचे मूल्यमापन, त्यांचे समाज सुधारणा, स्त्रीसुधारणा, शिक्षण विषयक, इतिहास ब्रिटिशांचा व भारतातील ब्रिटीश राज्य, विज्ञान व तंत्रज्ञान भूगोल, गणित, अल्फीस्टन कॉलेजच्या सात संस्थापकां पैकी एक, आद्य पत्रकार, मुंबई दर्पण हे सप्तहिक - द्विभाषिक, दिग्दर्शन हे पाक्षिक वगैरे. यांचा उल्लेख थोड्या कमी प्रमाणात होऊ लागला.

६.४ आचार्य बालशास्त्री जांभेकर यांचा संक्षिप्त परिचय

आचार्य बालशास्त्री जांभेकर यांचा जन्म १६.०२.१८१२ मध्ये पोंमुर्ले, वाघोटन नदीचे काठावरील खारेपाटण नजीक देवगाड तालुका हल्लीचा सिंधुदुर्ग जिल्हा, येथे झाला. पोंमुर्ले हे गाव निसर्गसुंदर असून उंच डोंगरावर वसलेला आहे. वाघोटन नदी पुढे मोठी नदी होऊन विजयदुर्ग किल्याजवळ समुद्राला मिळते कोकणाचा निसर्ग मुक्त हस्ताने निसर्ग सौंदर्याची उधळण येथे करतो. पोंमुर्ले गाव चे पुढे मंच. मुटाट, विजायदुर्ग, वाघोटन ही गावे असून पाठीमागे खारेपाटण हे बयापैकी मोठे गांव आहे. शासनाने पोंमुर्ले येथे जाण्याकरीता तराले विजयदुर्ग हा रस्ता राज्य महामार्ग बांधला असून मुंबई गोवा या मार्गावर तराले या गावापासून १८ कि मी व पुढे ३ कि

मी अंतरावर दाट झाडीमध्ये लपलेले हे गांव आहे. फणस कलमी आंबे कोकम आवळा यांचे विपुल पीक या भागात येते.

आचार्यांचे वडील व्युत्पन्न शास्त्री होते. संस्कृत महाभारत रामायण त्याचप्रमाणे सर्त पुराणे यांचा अभ्यासामुळे सावंतवाडी संस्थानामध्ये चातुर्मासामध्ये पुराणे सांगणे हा अंमगीभूत व्यवसाय होता. आचार्यांना एक भाऊ व दोन बहिणी होत्या. मोठया भावाच नांव नारायण होते.

वयाच्या १५ व्या वर्षी त्यांना पुढील शिक्षणा करीता मुंबईला प्रयाण केले. अर्थातच त्यावेळेचा म्हणजे १८२६ साली पोर्तुगेज या गावातून मुंबई पर्यंत जाणे म्हणजेच एक दिव्य होते. परंतु ज्ञान संपादनाची अनावर इच्छा हे एकच संभाव्य कारण असू शकेल. कारण १८२६ चे सुमारास म्हणजे पेशवाई नष्ट होऊन ८ वर्षे झाली होती व पुण्याचे महत्त्व कमी होऊन मुंबई ला केवळ राजकीयच नव्हे तर आर्थिक महत्त्व प्राप्त होऊ लागले होते गुजरातमधून संजानाकडील पारशी मंडळी स्थायिक होऊ लागली होती. त्याचप्रमाणे लोहाणा कच्छी व्यापारी, मुंबई मधील स्थानिक व्यापारी जगन्नाथ शंकर शेठ व इतर उच्चवर्णीय समाज मोठया प्रमाणात मुंबईमध्ये स्थायिक होऊ लागला होता. ब्रिटनमधून भारतात मोठया प्रमाणात निर्यात व्यापार वाढू लागला होता. कंपनीची सार्वभौम सत्ता, अल्फीस्टनचे राजकीय, सैनिकी नेतृत्व व महाराष्ट्राची इत्यंभुत माहिती या मुळे शांतता प्रस्थापित झाली. षा पार्श्वभूमीवर आचार्य बालशास्त्रीचे मुंबईतील आगमन हा मोठा योगच वयाच्या १५ व्या वर्षी मुंबईत आपले मेव्हणे रामचंद्रपंत जानवेकर यांच्याकडे त्यांनी शिकण्यास सुरुवात केली. संस्थेचे नांव होते . अल्फीस्टन नेटीव्ह शिक्षण संस्था . अत्यंत कमी वेळात आचार्य संस्थेचे डेप्युटी सेक्रेटरी १८३० पुढे नेटीव्ह शिक्षण संस्थेच सेक्रेटरी झाले. त्यावेळच्या कंपनी सरकारने अक्कलकोटच्या युवराजांना आधुनिक शिक्षण देण्याकरिता बालशास्त्रीची निवड केली. (१८३४) ३ वर्षांनंतर ते मुंबईला परत आले व पूर्वी त्यांनी शिक्षण घेतलेल्या अल्फीस्टन नेटीव्ह शिक्षण संस्थेचे ६ सप्टेंबरी , त्यांत भाऊ दाजी काशीनाथ छत्रे, या नामवंतासह अल्फीस्टन कॉलेज १८३६ साली स्थापन केले. या कॉलेजमध्ये पहिले भारतीय, बालशास्त्री जांभेकर असिस्टंट प्रोफेसर ऑफ मॅथेमॅटीक्स

व पुढे २ वर्षांनी १८४०-४२ प्रोफेसर ऑफ मॅथॅमॅटीक्स झाले. या क्षेत्रातच पुढे कंपनी सरकारने त्यांच्यावर शाळा तपासनीस मुंबई इलाका अशी नेमणूक केली. त्यानंतर शिक्षकांना प्रशिक्षण देणारी डी अेडु बी अेडु समकक्ष असे अभ्यासक्रम चालू केले. या सर्वांना उच्च गणिताच्या अभ्यासाकरता सोयीची अशी उच्च गणितावार Treatise on Differential & Integral calculus व या करता मराठी भाषेत त्यांनी शून्यलब्धी व मूल्यपरिणती गणित हे पुस्तक लिहीले.

इंग्रजी व लॅटिनी तांत्रिक शब्दांना योग्य नांवे देऊन मराठीकरणाला प्रारंभ केला बालशास्त्री ३ वर्षे अक्कलकोट येथे रहात असताना, त्यांनी चालू केलेल्या 'मुंबई दर्पण हे व्दिभाषिक साप्ताहिकाला आवर्जून लेख पाठवित असत. भारताचे पारतंत्र्य भारताची दैन्यावस्था याची मुलभूत कारणे म्हणजे अज्ञान, अंधश्रद्धा हे असून जोपर्यंत हे नष्ट होत नाही. तो पर्यंत भारतातील जनतेला किमान आवश्यक गरजेपुरते अन्न, वस्त्र, निवारा, मिळणार नाही. याची खात्री पटल्यावर ६.१.१८३२ या दिवशी त्यांनी महाराष्ट्राचे पहिले साप्ताहिक व्दिभाषिक, मराठी व इंग्रजी भाषेमध्ये काढले हे साप्ताहिक १६.६.१८४० पर्यंत चालू होते. परंतु आर्थिक अडचणीमुळे ७ वर्षांनंतर बंद पडले. पहिल्याच अंकात त्यांनी याचा उल्लेख केला की युरोपातील लोक यांनी शास्त्र विज्ञान व कला यांचा अभ्यास करून लोकांचे शासन प्रस्थापित केले त्यामुळेच त्यांची प्रगती झाली. ब्रिटीश पार्लमेंटमध्ये १८३२ साली भारताकरिता पहिले सुधारणा विधेयक यावर चर्चा होत असताना दर्पण मध्ये त्यांनी लोकशाक्तिके महत्त्व जाणवते व परत दर्पण मधून सामान्य जनतेचा आवाज व लोकशाक्तिके महत्त्व याचा पुर्नरुच्चार केला. राजकिय सत्ता मिळवण्याकरिता लोकांमध्ये जागृती असणे आवश्यक आहेच परंतु 'तांत्रिकप्रशिक्षण' व 'वैदयकिय ज्ञान' पश्चिमात्याकडून संपादन करणे सुद्धा अत्यंत आवश्यक आहे. त्यांनी केवळ हे लिहून न थांबता 'तांत्रिक शिक्षणावर दर्पण' मधून व दिग्दर्शन पाक्षिका लेख लिहिले व लोकांमध्ये जागृती निर्माण केली.

सतिची चाल, स्त्रीभूणहत्या, स्त्रीयांची गुलामी, विधवाचे केशचपन अशा पद्धतीने स्त्रीवरील अत्याचार, स्त्री शिक्षण अंधश्रद्धा याच्याविरुद्ध दर्पण साप्ताहिक मधून झोड उठवली. स्त्रीयांचे पुनर्विवाहाला शास्त्राची संमती आहे हे सिद्ध

करण्याकरिता जुने धार्मिक स्मृतीग्रंथ त्यांनी तपासून व अक्षरक्षः ओळखी ओळ वाचून काढली. परंतू स्त्रीयांवर लादलेली गुलामी तात्कालीन 'सनातनी' ब्राम्हणांना रुचली नाही. उच्चवर्णीय सुद्धा पुर्णविवाहास संमती देत नसत. परंतू हिंदू धार्मिक कायद्याचा सुक्ष्म अभ्यास त्यांना पुढे धर्मांतर प्रकरणात उपयोगी पडला.

६.५ फसवून केलेले धर्मांतर बेकायदेशीर

छत्रपति शिवाजी महाराजांचा सामान्य जनतेमध्ये एक फारसा माहित नसलेला पैलू म्हणजे. हिंदुधर्मातून बाहेर गेलेला 'धर्मांतरीत' झालेल्या हिंदूला परत हिंदुधर्मात घेता येत नाही अशी सनातनी ब्राम्हण धर्ममार्तडांची आज्ञा होती. बजाजी निंबालकर यांना आदिलशाहीमधील मुसलमान सरदारानी जबरदस्तीने बाटवून मुसलमान केले. बजाजी निंबालकरांना परत हिंदू धर्मात घेण्याकरिता प्रयत्न झाले पण सनातनी ब्राम्हणांनी फार विरोध केला. परंतू शेवटी शिवाजी महाराजांना फतवा काढून बजाजी निंबालकरांना हिंदू धर्मात घेतले, इतकेच नव्हे तर आपली मुलगी त्याला देऊन जावई करून घेतले. नेताजी पालकरला सुद्धा हिंदुधर्मात परत घेतले. पेशवाई मध्ये धार्मिक सुधारणांना फार मोठा विरोध झाला. व त्याचा गंभीर परिणाम महाराष्ट्रावर झाला. अर्थातच हिंदुधर्मात धर्मांतरीत हिंदूला परत घेणे म्हणजे अशक्यच. सनातनी ब्राम्हणांचा राजकिय नेतृत्वावर प्रंचड दबाव होता.

ईस्ट इंडिया कंपनीने राज्य भारतामध्ये १७५७ पासून, प्रथम बंगालमध्ये त्यानंतर हळूहळू एक एक प्रांत कंपनीने आपल्या घशांत घातले. १८१८ साली महाराष्ट्राचे सार्वभौम राज्य नष्ट झाल्यानंतर फार मोठ्या प्रमाणात ख्रिश्चन मिशन यांनी धर्मांतराचा प्रचार केला. राजकिय पाठींबा नाही व महाराष्ट्रात त्यावेळी अठरा विश्वे दारिद्र्य या पार्श्वभूमीवर मोठ्या प्रमाणात धर्मांतर होऊ लागले. त्यांत हिंदू धर्मातील घृणारूपद 'जातीप्रथा' यामुळे हिंदूधर्मातून ख्रिश्चन धर्मात जाण्याकरिता कंपनीने अधिकारी उत्तेजन देत असत.

मुंबई शहराचे आर्थिक महत्त्व वाढू लागल्यावर महाराष्ट्र हैद्राबाद, (निजामशाही) वगैरे भागामधून मुंबई मध्ये लोक उदर निर्वाहाकरिता येऊ

लागले. यातच श्रीपाद शेषाद्री (परलीकर) हा मुलगा आपल्या भावाकडे शिकण्यासाठी मुंबईत आला. त्याचा मोठा भाऊ नारायण अगोदरच रेव्हरंड नेस्बीट याने चालु केलेल्या ख्रिश्चन मिशनरी स्कूलमध्ये शिकून तेथेच शिक्षक म्हणुन नोकरी करीत होता. मोठया भावाकडे हा १४ वर्षांचा धाकटा भाऊ त्याच शाळेत शिक्षण घेत होता. परंतू नारायण हा ख्रिश्चन झाला होता. त्याचे जेवण खाणे रहाणे हे ख्रिश्चनाकडे हे पाहून नेस्बीट यांने त्याला बारित्तमा देण्याचा घाट घातला जेव्हा त्यांच्या वडलांना हे कळल्यावर नेस्बीटने त्या मुलाला चर्चमध्येच अडकवून ठेवले. त्याला हेबिअस् कोर्पस अँक्ट अन्वये मुंबई सुप्रिम कोर्टाने नेस्बीटला मुक्त करण्यास भाग पाडले.

परंतू आता नवीन वाद निर्माण केला तो मुंबईमधील कर्मठ सनातनी ब्राम्हणानी. त्यांनी 'हिदू धर्मातून धर्मातर झालेल्या कोणात्याही व्यक्तिस परत हिदू धर्मात घेता येत नाही' असे धार्मिक आज्ञापत्र काढले. बालशास्त्री धार्मिक ग्रंथाचा अगोदर स्त्री शिक्षण अंधश्रद्धा वगैरे चालीरीतीच्या वेळी धर्मशास्त्राचा अभ्यास केला असल्यामुळे त्यांनी सनातनी ब्राम्हणांशी धर्मचर्चा केली परंतू त्यांनी कोणतीही चर्चा न करता आचार्यावर धार्मिक बहिष्कार व जातीबाहेर टाकले. आचार्यांनी नाशिक पुणे येथे व करवीर मठाचे प्रमुख शंकराचार्याकडे अपील केले. शेवटी सर्व प्रमुख धर्ममार्त डांनी शुद्धीचा संस्कार करून परत हिदूधर्मात घेता येते असा निर्णय दिला. व आचार्यांचा नैतिक विजय झाला. त्या वेळचे धर्मशास्त्री व भारतीय संस्कृतीचे अभ्यासक सर नारायण गणेश चंदावरकर यांनी या घटनेचा मोठया आदराने उल्लेख करून आचार्यांनी सनातनाच्या किल्याला खिंडार पाडले अशी बालशास्त्रीची जाहीर स्तुती केली.

६.६ बालशास्त्रीचे देहावसान

शोषाद्रीचे हिदूधर्मात पुनर्वसन करणे अत्यंत महत्त्वाचे होते. कारण ईस्ट इंडिया कंपनीचे धोरण मोठ्या प्रमाणात धर्मांतर करणे हे होते त्यामुळे इंग्रजी राज्याला ख्रिस्ती लोकांचा मोठा आधार मिलेल. याकरता बालशास्त्रीनी जगातील सर्व राष्ट्रांचा इतिहासाचा अभ्यास केलेल्या असल्यामुळे हिदूधर्मातून धर्मांतरामुळे गेलेल्यांना परत हिदूधर्मात आणणे हे अत्यंत आवश्यक आहे. या करता त्यानी तन मन व धन याचा सर्वस्वी त्याग केला. तसे पहाता बालशास्त्रीना चांगला पगार मिलत होता परंतु शोषाद्री प्रकरणामुळे त्यांना प्रवास चिंता व मोठ्या प्रमाणात आर्थिक खर्च करावा लागला. प्रवासा करिता वारंवार जावे लागल्यामुळे त्यांना टॉयफॉइंडची लागण झाली व योग्य ते उपचार वेळेवर न झाल्यामुळे १७.५.१८४६ रोजी मुंबई येथे त्यांच्या वयाच्या ३४ व्या वर्षी मृत्यु झाला. महाराष्ट्राचा राजकिय पराभव झाल्यावर धार्मिक सांस्कृतिक लढाईला बालशास्त्री जांभेकरांनी एकट्याने संघटित ईस्ट इंडिया कंपनी व चर्च संघटना यांना तोंड देऊन, त्याच वेळी हिदू धर्मातील सनातनी धर्ममार्तंडाना आपले मुद्दे पटवून महाराष्ट्रातले पहिले हिदू धर्म संरक्षकाचा मान मिलवला व त्याची कीमत स्वतःच्या मृत्यूने दिली.

७. जांभेकर प्रतिष्ठानाची स्थापना व केलेल्या कामाचा अहवाल

जांभेकर मंडळी हि ब्राम्हणातील उपशाखा कहाडे ब्राम्हणांपैकी होत. कोल्हापूर अंतर्गत व गगनबावडा संस्थानिकातर्फे पौर्णमासी गावाचे इनाम जांभेकर कुटुंबियांना दिले होते. १९०५ सालापर्यंत १००-१५० जांभेकर येथे होते. परंतु साततवाडीच्या राजकन्येचे सयाजीराव गायकवाड यांच्या राजघराण्यातील राजपुत्राशी लग्न झाल्यानेच

काही जांभेकर कुंटुंबिय जे राजघराण्याशी संबधित होते. ते प्रथम बडोद्याला गेले. संस्थानच्या नोकरीमध्ये काम करत असतांना 'भद्र' या अहमदाबादमधील भागात ही मंडळी रहात असत. पुष्कळ इतर जांभेकर कुंटुंबिय, बेळगाव, हुबळी याभागात सुरत, इंदोर, सागर देवासभागात स्थायिक झाली. अश्या रितीने सर्व जांभेकर कुंटुंबिय विस्कळीत झाली. कै. भाऊकाका जांभेकर अहमदाबाद हे ग.गं.मांवलंकराचे सहायक वकील होते. त्यांच्यावर महाराष्ट्रातील सुधारकांचा फार प्रभाव होता. भद्र भागात त्यांनी स्त्रीशिक्षण संस्था चालू केल्या. त्यांचे बंधू डॉ. हरीभाऊ जांभेकर (९३) नुकतेच त्यांचे निधन झाले. यांना समाजसेवेची फार आवड होती. यांना आचार्य बालशास्त्री जांभेकराच्या कार्याची आद्य पत्रकार, समाजसुधारक, म्हणून माहिती होती. त्यांच्या मनांत आचार्यांचे स्मारक पौर्णुर्त्याला करावे ही इच्छा होती. हा पुतळा यातूनच उभा करण्यात आला. त्याचप्रमाणे ६.१. हा शासकीय पातळीवर पत्रकार दिन म्हणून साजरा केला जातो. व १७.०५ या दिवस पुण्यतिथी दिन म्हणून कार्यक्रम केले जातात. यांत पुर्वी महाराष्ट्र पत्रकार कल्याण परिषद फलटण व हल्ली जांभेकर प्रतिष्ठान याचा प्रामुख्याने भाग असतो.

भाऊराव जांभेकरांची इच्छा हे स्मारक आद्य समाजसुधारक व पत्रकाराचे स्मारक व्हावे अशी इच्छा होती. कारण आता जवळजवळ २०० वर्ष होऊन सुद्धा आचार्यांचे स्मारक होऊ शकले नाही. यातूनच जांभेकर प्रतिष्ठान ने स्मारकाच्या स्थापनेमध्ये पुढाकार घ्यावा अशी कल्पना पुढे आली. यातूनच भारतीय वायूदलातील अधिकारी माधव तथा निलंकठ जांभेकर जांभेकर प्रतिष्ठानचे संस्थापक यांनी रु.६०००० देणगी देऊन आचार्यांचा पुतळा पौर्णुर्त्या या ठिकाणी स्थापन केला, यांत महाराष्ट्र, पत्रकार कल्याण निधीने महत्वाचा वाटा उचलला. या कार्यक्रमांमध्ये सातत्य रहावे म्हणून "जांभेकर प्रतिष्ठान" २००३ मध्ये स्थापन करण्यांत आले व "Societies Registration Act 1860 या खाली नोंदण्यात आले. सर्व जांभेकर कुंटुंबियाना एकत्र आणणे व पौर्णुर्त्या पंचकोशीचा विकास करणे, शिक्षण संस्था चालू करणे हा मुख्य उद्देश होता. श्री मुंकुंदराव जांभेकर बडोदा हे पहिले अध्यक्ष होते. १२/२००७ नंतर श्री. मनोहर जांभेकर पुणे अध्यक्ष झाले व त्यांचा कारकिर्दित २००८, २००९, २०१०, अशी तीन वार्षिक सर्व साधारण सभा जांभेकर कुंटुंबियांचे

संमेलन, विचवड, निगडी, ठाणे येथे झाली. “जांभेकर कुलवृतांत” यामध्ये जांभेकर घराण्याचा संक्षिप्त इतिहास व जगातील उपलब्ध माहितीप्रमाणे जांभेकर कुटुंबियांचे नोंद करण्यात आली, दोन वेब साईट्स करण्यात आल्या .महाडदोल,गोवा येथे जांभेकर कुटुंबियांना रहाण्याकरिता कधीही जागा मिळावी म्हणून रू.१.२५ लक्ष व पोर्भुर्ले येथे राहण्याकरिता म्हणून रू.१.३६ लक्ष जमाकरण्यात आले.यांत अमेरिकास्थित,सुधीर जांभेकर भाऊकाकाचे ज्येष्ठ चिरंजीव यांचा प्रमुख भाग आहे. आचार्यांचे नाव शैक्षणिक संस्था,रस्ते चौक यांना देऊन आचार्यांची स्मृती राखणे हा मुख्य उद्देश,साध्य करण्याकरिता कोकण Women’s Youth & Student” Central Society chiplun ,College of Special Education या संस्थेला रू.५.०० लक्षाची देणगी देण्यात आली. यांत श्री मनोहर जांभेकर यांचा प्रमुख भाग आहे. या संस्थेला आचार्य बालशास्त्री जांभेकर college of SPL Education (M.R.) असे नाव देण्यात आले. संस्था केंद्रीय मंत्रालय-पुनर्वसन मंत्रालय मान्यता प्राप्त असून DED समकक्ष आहे.या संस्थेचा विकास करून त्यात BED,MED (MR) व मतिमंद मुलांचे पुनर्वसनाकरीता संशोधन संस्था स्थापन करणे हा आहे.

आचार्यांची जन्मतारखेबद्दल निश्चित माहिती नव्हती, माधवराव जांभेकर यांच्या जवळील कागदपत्रवरून १६.२.१८१२ ही जन्मतारीख निश्चित करण्यात आली. पुर्वी २०.२.१८१२ समजण्यात येत होती पोर्भुर्ले येथे रहाण्याकरीता स्मारकाला भेट देण्याच्या पर्यटकांकरीता रू १.५० लक्ष जमाकरण्यात आले. हॉल लवकरच बांधण्यात येईल. यामध्ये रहाण्याची सोय करण्यात आली आहे.

२०० व्या जयंती वर्षानिमित्ताने करावयाच्या कामांची रूपरेषा

या प्रमाणे ३ वर्षात कामे करण्यात आली. श्री मनोहर जांभेकर यांची परत २०१०-२०१३ या तीन वर्षाकरीता एकमताने निवड करण्यात आली आहे. पुढील कामाची आखणी केली आहे. त्याची रूपरेषा खालीलप्रमाणे.

१. आचार्या बालशास्त्री जांभेकर पत्रकारीता महाविद्यालय व Electronic MEDIA Training Centre शक्यतो कोंकणामध्ये स्थापन करणे. मुंबई विश्वविद्यालयाचे कालीना सांताकृष्ण येथील 'पत्रकारीता महाविद्यालयाला' आचार्यांचे नांव देणे.
२. कोंकणामध्ये विद्यापीठ स्थापन करावयास शासनाचा पाठपुरावा करणे व त्याला आ. बालशास्त्री जांभेकर नाव देणे.
३. आचार्यांचे नांवे पोस्टल तिकीट काढणे व कोलाबा येथील वेधशाळेला आचार्यांचे नांव देणे.
४. आचार्यांचे इंग्रजी भाषेमध्ये चरित्र लिहणे.
५. सर्वात महत्वाचे आचार्यांचे नांवे आचार्य बालशास्त्री जांभेकर ज्ञान संकुल अशी संस्था कोकणामध्ये रत्नागिरी किंवा सिंधुदुर्ग जिल्हात काढणे. यामध्ये पाठ्यपारिक १२वी पर्यंत शाळा व तत्त्वज्ञान संस्कृत गणित यांचा पदवी व पदव्योत्तर (B.A, Bsc, M.A., M.sc) हे अभ्यासक्रम चालू करणे. ऋग्वेद सामवेद अथर्ववेद यांचे संशोधन करून आयुर्वेद योगशास्त्र यांच्या सहाय्याने वेदयकीय क्षेत्रात संशोधन करणे.

असे कार्यक्रम १६.०२.२०१२ पासून १६.०२.२०१३ जन्म शताब्दी २०० वी जयंती वर्ष साजरे करणे. आपल्या सहकार्यांची अत्यंत आवश्यकता आहे.

मनोहर जांभेकर
चिन्मय ३ पुणे ३३.
- लेखक -